

„Condiția umană” sub “semnul omeniei”

Adrian NECULAU¹

L-am descoperit târziu pe Nicolae Mărgineanu. Când am făcut eu studiile, între 1957 și 1962, numele său era prohibit. Nu i se pomenea sau nu se rostea în fața studenților. L-am descoperit un an mai târziu, după terminarea facultății, când am fost angajat psiholog la Laboratorul de psihologie al Căilor Ferate de la Iași. Văzându-mă derutat, șeful laboratorului de atunci, Ion Holban, mi-a pus în brațe câteva dintre cărțile lui Nicolae Mărgineanu și mi-a spus ce a reprezentat acesta în psihologia românească. Era în 1963 și Nicolae Mărgineanu se găsea de peste 15 ani în închisoare. Mărturisesc că nu știam mai nimic despre Nicolae Mărgineanu, numele său dispăruse de mult din circuit, fusesse “vaporizat”, cu o cunoscută știință orwelliană. Cum în familia noastră mai existau câteva experiențe din aceeași categorie, destine care mă marcaseră, am început să-l citesc și să-l descopăr cu fervoare. Din când în când Ion Holban, care-mi devenise mentor în psihologia muncii și tainele examenului psihologic de laborator, mă interoga asupra progreselor mele. Am descoperit atunci *Psihologia persoanei*, *Psihotehnica în marea industrie*, *Analiza factorilor psihici*. Mi-a povestit și profesorul Vasile Pavelcu despre un concurs de conferențiar, la Iași, la care participaseră amândoi (câștigat de Vasile Pavelcu) și despre faptul că a dat referințe pozitive, în preajma eliberării din închisoare a colegului său clujean.

Mai târziu ne-am putut face, cu toții, o imagine despre cea ce a însemnat Nicolae Mărgineanu în psihologia românească și despre ceea ce ar fi putut să facă el dacă lucrurile ar fi evoluat normal. Am aflat că a fost eliberat, că a reînceput să lucreze, că publică. L-am văzut doar o singură dată, la București, la un simposion la Palatul Regal (unde era acum sediul Palatului Pionierilor), venea pe alee cu un aer seniorial, mi-a spus ceva „uite-l pe Mărgineanu” și m-am ridicat să-l văd mai bine. Atunci cel de lângă mine, acum nu-mi mai amintesc cine era, m-a prezentat și am schimbat câteva vorbe. Mi-a făcut impresia unui optimist incurabil, dar și a unui individ rupt de contextul imediat, plutind în alte sfere.

¹ Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași.

Mai târziu, aflat în vizită la Cluj, la colegul meu Voicu Lascus, acesta mi-a pus în față o carte-dialog cu Nicolae Mărgineanu. Nu spera atunci s-o publice, poate peste ani. A fost o noapte tulburătoare și i-am mărturisit dimineța colegului meu cât m-a marcat. Într-o discuție prelungită, el mi-a dezvăluit ceva din personalitatea omului Nicolae Mărgineanu. Am citit cu nesaț, când a apărut, tot sub îngrijirea lui Voicu Lascus, cartea de memorii *Amfiteatre și închisori* (Dacia, 1991). Am și scris atunci, în *Analele Universității* din Iași, despre această mărturisire tulburătoare. Apoi a apărut întreaga istorie a vieții sale, *Mărturii asupra unui veac zbuciumat* (Editura Fundației Culturale Române, 2002). Aveam acum tabloul complet al personalității lui Nicolae Mărgineanu, parcursul său, de la naștere până în 1978, când a fost redactat acel manuscris de 700 pagini dactilografiate, cu doi ani înainte de trecerea sa în neființă. Am scris și despre aceasta în revista noastră de la Iași, *Psihologie socială* (10/2002) și ori de câte ori mi s-a ivit prilejul. O viața fascinantă: copilul de țăran care reușește să se instruiască în cele mai înalte școli din România și să se specializeze în cele mai celebre laboratoare de psihologie din Germania, Franța și Statele Unite, omul de știință prestigios, poate cel mai cunoscut psiholog român, intelectualul democrat, cu vederi de stânga, care face apoi 16 ani și două luni de închisoare sub regimul comunist, “reabilitatul” care nu s-a mai putut întoarce la catedră, dar a reușit să mai dea încă câteva cărți fundamentale! Cel mai important psiholog român, dar puțin cunoscut și pomenit – și azi – de confrăți.

Lectura volumului de memorii mi-a relevat un fapt pe care nu l-am putut sesiza la început: anii de formare au jucat un rol hotărâtor în evoluția sa ulterioară. Elev la Blaj și Orăștie - două citadele culturale românești în Ardealul aflat încă în cuprinsul imperiului austro-ungar - și-a format disponibilitatea pentru studiu sistematic și disciplină, a deprins rigurozitatea ardelenescă care încă impune respect și acum. Student la Cluj, impresionează nu numai pe profesorul său Florian Ștefănescu-Goangă, care-i propune un post de preparator când era încă student în anul al II-lea, ci și pe alți profesori clujeni pe care-i frecventează: Virgil Barbat, Victor Papilian, Bogdan-Duica. La 22 de ani era deja licențiat, la 24 devine doctor în filosofie, cu specialitatea principală psihologie și cu mențiunea *Magna cum laude*. Cerându-i să învețe limba germană, Ștefănescu-Goangă îl trimite într-un voiaj de documentare în Germania. Iar Nicolae Mărgineanu profită copios de această oportunitate și face turul principalelor laboratoare de psihologie: la Leipzig ia contact cu spiritul lui Wundt și al urmașilor săi Krueger, Kulpe și alții; la Hamburg se apropie de Stern, de care-l vor lega apoi multe și la care se formase și G.W. Allport; la Berlin ia cunoștință de noile cercetări în psihologia configurației și se familiarizează cu ideile lui Koehler. Profesorii Rupp și Moede îi fac recenzia

tezei sale de doctorat în reviste germane, iar la întoarcere scrie un amplu raport care a apărut sub numele de *Psihotehnica în Germania* (1929). Un an mai târziu publică însă o carte substanțială care oferă o imagine completă asupra cercetărilor din această țară, *Psihologia germană contemporană* (1930). Obține apoi bursa Fundației Rockefeller și începe o nouă etapă în formarea sa, aventura americană. Iată începutul: “La Universitatea Harvard, profesorul Allport m-a primit cu o aleasă afecțiune. O dată fiindcă aceasta era firea sa și a doua oară fiindcă avea posibilitatea de a afla noutăți despre psihologia germană, în general, și despre activitatea Institutului de la Hamburg, în special. Era apoi numai cu șapte ani mai în vârstă decât mine, deci foarte tânăr și el”. Aici cunoaște și pe Cantril, pe Murray, cel ce a condus, în timpul războiului, laboratorul pentru selecția ofițerilor pentru serviciile secrete, pe Whitehead, autorul monumentalei lucrări *Principia mathematica*, pe Boring (“exponentul cel mai de seamă al psihologiei experimentale din SUA”) și pe Roback, autorul tratatului celebru de *Psihologia caracterului*. Cu Allport menține mereu legătura, acesta citește studenților săi scrisorile lui Mărgineanu. La Yale lucrează cu Hartshorne și May, cei care acordau o atenție semnificativă mediului sau “situației” și îl frecventează pe Sapir, preocupat de influența culturii asupra personalității umane. La Chicago îl cunoaște pe Thurstone, cu care are lungi discuții, la Wisconsin pe Young, la Stanford pe Terman, la Los Angeles pe Bogardus, la Universitatea Duke îl întâlnește pe William McDougall, la Columbia pe Murphy și Symonds. Dar și pe Thorndicke. După numai opt luni este capabil să facă o sinteză asupra psihologiei persoanei, din care s-a dezvoltat apoi cunoscuta sa carte. În mai puțin de doi ani devine un nume cunoscut printre psihologii importanți din America, este adesea consultat ca un bun cunoscător al psihologiei europene, invitat să țină cursuri sau să dea conferințe, devine un partener diligent al colegilor săi americani. Se afirmă ca unul dintre cei mai semnificativi psihologi ai epocii și probabil că altfel ar fi arătat psihologia românească dacă școala de la Cluj s-ar fi dezvoltat prin aportul și sub influența sa. Dar n-a fost să fie astfel.

Poate că enumerarea numelor de psihologi de mai sus nu spune mare lucru unui cititor nefamiliarizat cu evoluția psihologiei ca știință. Dar pentru un specialist, tabloul „întâlnirilor” lui Nicolae Mărgineanu este tulburător. El s-a format și a cooperat cu cei mai importanți reprezentanți ai psihologiei germane sau americane din toate timpurile, cu „clasicii”. Zeci de generații de studenți români au învățat să descifreze tainele personalității după manualul lui Allport (tradus și la noi), au întâlnit în manuale numele psihologilor germani Stern, Krueger, Kulpe, Koehler, Rupp și Moede, învață despre modelele și teoriile lui Cantril, Murray, Hartshorne, Thurstone, Terman, McDougall, Thorndicke,

despre sistemul englezului Spearman sau despre cei doi care au marcat evoluția psihologiei franceze, Pierre Janet și Henry Piéron. Ei bine, pe toți aceștia Mărgineanu i-a cunoscut, a lucrat cu ei, le-a fost aproape. Iar unii, ca Allport și Cantril, i-au fost prieteni statornici. Ce covârșitoare personalitate!

N. Mărgineanu n-a făcut politică, nu a fost înscris în nici un partid. A simpatizat cu ideile de stânga. A ținut conferințe la cluburile muncitorești, s-a ocupat personal de organizarea unor școli de ucenici (Școala Tehnică Experimentală a Uzinelor Reșița), a ajutat pe studenții evrei în timpul prigoanei legionare. Ar fi putut să devină o figură proeminentă în noul regim. Dar a refuzat să “coopereze”, să se înscrie în partid. Nu s-a înscris nici măcar în Frontul Plugarilor al lui Groza. Are însă naivitatea să creadă că dacă s-a putut înființa o asociație de prietenie cu “țara eliberatoare” (ARLUS), ar putea exista și o asociație româno-americană. Ba ține conferințe despre SUA. Iar la cererea primului ministru, Petru Groza, intervine pe lângă ambasadorul american în interesul României, recomandându-l pe Mihai Ralea ca ambasador, deși acesta nu era agreat de către americani. Și devine astfel, după expresia unuia dintre anchetatorii săi, “agent al serviciului american de spionaj”. A fost bine “turnat”, află mai târziu, de doi foști colegi de la catedră, care au mai încercat același procedeu și în timpul legionarilor (unul dintre aceștia a fost “avansat”, după 1989, academician! Acesta, nume de referință în psihologia românească, pare că e amestecat, cu aceeași „funcție” și în dosarul lui Tudor Bugnariu, ginerele lui Blaga. Multe surprize ne-a fost dat să avem în acești ultimi ani!). Este “anchetat”, adică umilit, bătut, înfometat, supus presiunilor de tot felul pentru a “mărturisi” sau a se angaja în acțiuni de “demascare”. Rezistă cu demnitate și iese viu (dar bolnav) după 16 ani și două luni, reușind să mai supraviețuiască tot pe atâția ani, să mai lucreze și să publice încă câteva lucrări.

Istoria vieții lui Nicolae Mărgineanu este deosebit de importantă pentru analiștii vieții sociale din anii de început ai comunismului stalinist. Cartea sa de amintiri este prețioasă pentru mărturisirile sale asupra oamenilor timpului, cunoscuți în ipostaze sociale diferite, mulți în anii de detenție. Spre deosebire de alte asemenea evocări, avem aici analizele unui psiholog. Din relatările sale nu răzbate nici ura, nici dorința de răzbunare. Autorul nu încetează niciodată să observe, să compare, să evalueze, să interpreteze atitudini, comportamente, stiluri. Cu acuitatea observatorului-participant, ne oferă diagnostice pertinente și descrieri obiective, chiar dacă cel supus “experimentului” este el însuși. Iată: ”Doi gealați m-au legat de mâini și la picioare, mi-au introdus genunchii între mâini și apoi între genunchi și mâini mi-au băgat un băț. M-au ridicat, așezând bățul pe doi stâlpi. Corpul îmi rămăsese astfel în aer, cu capul în jos, iar picioarele în sus. Șeful arestului a început să mă lovească în fese cu un baston de

cauciuc înăuntrul căruia era sârmă împletită. În starea de emoție în care eram, durere prea mare nu am simțit...”. O relatare rece, detașată, o fișă psihologică de observație. Cumplit experiment!

Galeria “subiecților” lui N. Mărgineanu e extrem de întinsă: de la nevinovatul cioban Petrache Lupu, la miniștri, politicieni, profesori universitari. Titel Petrescu i se confesează: “Am participat la Congresul Internațional al Partidului Socialist de la Paris, când s-a cântat pentru întâia dată Internaționala, dedicată libertății și drepturilor omului. Și uite acum ce pătimim! Cred că sunt aproape 100.000 oameni în închisoare. Ori la 23 August, membrii înscriși în Partidul Comunist au fost numai 743. Informația o am de la Lucrețiu Pătrășcanu. Vai și de capul lui. N-a priceput nici el, ca și mine, că Ana Pauker și Vasile Luca sunt agenți ai Moscovei, iar cu neamul nostru nu au nimic comun decât ura lor împotriva lui”. Un anchetator îi mărturisește: ”V-am citit lucrările și am prețuit în mod cu totul deosebit *Psihologia persoanei* în care luați atitudine împotriva rasismului, care nouă, la vremea aceea, ne-a mers la inima...dar ați refuzat colaborarea cu noi. După cât am înțeles, tov. prim-ministru Groza v-a invitat insistent să vă înscrieți cel puțin în Frontul Plugarilor. Înscriindu-se în acest Front au ajuns miniștri nu numai Ralea, ci și Stanciu Stoian, cu tot trecutul lor fascist. Cu atât mai mult ați fi ajuns dv.” Cunoaște și adevărata omenie, o bătrână-l hrănește în tren cu toata împotrivirea pazei (“dărzenia și omenia ei n-am s-o uit până la moarte”), un șofer îl aduce acasă după eliberare, fără să primească plata.

Vizitat în 1967, la Cluj, de prietenul său H. Cantril, director general al Institutului de Cercetare a Relațiilor Internaționale de la ONU și consilier a patru președinți ai SUA, acesta îi cere să-i “dezvăluie” cum de a rezistat atâția ani. ”Cu două taine, i-am răspuns. Mai întâi, în timpul deținerii trebuia să fii atât de ocupat, încât să nu mai ai vreme ca să te gândești că ești la închisoare, iar dacă în cele din urmă, vrând nevrând, ajungeai și la cunoștința acestui gând, atunci trebuia să crezi că în două săptămâni cel mult te așteptă libertatea. Drept condiție prealabilă era însă conștiința curată, că ți-ai făcut datoria și nu ți-ai bătut joc de neam, de oameni și de tine.” Iar ca modalitate practică: “Unii țineau conferințe, alții ascultau, unii învățau limba engleză, franceză, germană, sau italiană, iar alții le predau ... La Universitate am ținut două lecții pe săptămână. La închisoare am vorbit două ore pe zi. Lecția de la Universitate o pregăteam în o zi sau două. Expunerea de la închisoare o pregăteam zi de zi.” Ce ar mai fi de adăugat aici? Poate doar faptul că rezistența unui om nu e doar rezultatul unei structuri personale deosebite, ci și efectul unei educații și a incorporării unui model cultural în perioada formării. Familia de țărani a lui Nicolae Mărgineanu nu a produs numai o conștiință; fratele său, țăran fruntaș în satul sau, a fost și el

judecat și condamnat pentru activitate „dușmănoasă” contra regimului și apoi chiar executat, fiind considerat irecuperabil pentru ordinea instalată de comunism

Cartea conține portrete interesante, creionate în tușe sigure, ale diferiților supraveghetori, anchetatori sau torționari pe care i-a întâlnit în cei 16 ani de închisoare, în diferite ipostaze. Nu sunt toți deșeuri umane, simple brute dezumanizate; unii sunt doar oameni frustrați, dornici să-și refacă imaginea de sine prin decăderea din condiția umană a celorlalți sau naivi care cred că au datoria să corijeze nedreptățile sociale prin eliminarea celor ce reprezintă, în ochii lor, clasa burgheză, „exploatare”, vinovată de orice strâmbătate socială. Ce s-a putut întâmpla cu ei, cum de au fost astfel orbiți? Credeau ei, oare, că au “misiunea istorică” să-i lichideze pe cei ce nu împărțeau convingerile comuniste, îi urau atât de mult pe cei aflați în custodia lor încât să tolereze tratamentul la care erau aceștia supuși de către colegi? De ce au evoluat astfel? Ce categorie reprezintă ei? Aceste evoluții îmi confirmă teoria după care un context social constrângător, controlat de gardieni ai conștiinței, poate schimba schema cognitivă de bază a individului și chiar structura interioară a personalității.

Aceste reflecții mă duc cu gândul la unii dintre colegii și cunoscuții mei – oameni de ținută intelectuală, unii chiar onești - care, deși au aflat mai târziu despre crimele sistemului comunist, iar unii au știut chiar în timpul vieții lor că fațada ideologică nu e dublată de practici pe potrivă, continuă să scuze, să justifice, chiar să idealizeze acel timp. Sau să amestece – cu abilitate - criteriile de judecare a epocii. Cred că nu avem a face, în aceste cazuri, doar cu un discurs justificativ, ci cu ceva mai mult, temă care ar merita atenția psihologilor. Mai ales că mulți dintre confrății noștri au suportat ororile temniței și ale calvarului de după aceea.

Închisoare au făcut mulți psihologi români importanți: Tr. Herseni, C. Zahirnic (doctor la Geneva, cu Claparède), G. Bontilă, Constantin Botez și alții pe care nu-i știu eu. I-am cunoscut pe toți cei enumerați mai sus, m-am bucurat de încrederea și simpatia lor, dar nu mi-au împărțit niciodată ceva din experiențele pe care le-au avut. Nici nu știu dacă au lăsat însemnări sau memorii. Observațiile de “participant” la acest “veac zbuciumat” ale lui Nicolae Mărgineanu sunt primele de care luăm cunoștință. Vor fi descoperite oare și altele? Se va găsi cineva să reunească observațiile lor sau ale celor care i-au cunoscut și să ne ofere o interpretare avizată a „dramei” psihologiei românești?

Memoriile lui Nicolae Mărgineanu ne dezvăluie o personalitate de mare frumusețe morală. Poate ușor naiv pentru un psiholog, prea încrezător în puterea valorilor și în purtătorii de valori. Este mesajul unui personaj de basm: cinstit și

demn, crezând în oameni, neabătut de la convingerile sale democratice. N-a fost numai o minte strălucită, ci și un caracter.

Ce e de remarcat este faptul că după ce a trecut prin ce a trecut și-a menținut și întemeiat convingerile, sprijinindu-se pe valori și oameni. Lucrarea *Sub semnul omeniei*, publicată în 1969, la numai cinci ani după calvarul temniței, mărturisește despre această încredere în cultură și civilizație, în simțul măsurii, stil național și sentimentul armoniei, în datină (în sens de cutumă morală) și comunitate, în „legea strămoșească” a omeniei. E o lege care oprește răul să se manifeste, e o instituție a valorii morale, o normă a „dreptei balanțe” și a instituției datoriei. E o mitologie, o religie a faptei bune, a regulilor și bunelor practici, o calitate dominantă a personalității civilizatoare. Omenia e supremă condiție a omului, crede Mărgineanu, e calitatea care închide cercul *calităților umane, fie ele intelectuale, practice sau morale*.

Doamna Daniela Țăranu, fiica lui Nicolae Mărgineanu, mi-a istorisit recent aventurile manuscrisului cărții *Depth and Height Psychology*, publicată în limba română sub titlul *Psihologia adâncurilor și înălțimilor* (Presa Universitară Clujeană, 1999, traducere din limba engleză de Oana Benga, prefața de profesorul Mircea Miclea). Cartea a fost concepută și redactată în mare parte în SUA, între 1979 și 1980 și adusă în țară, atunci când Mărgineanu a aflat că suferă de o boală necruțătoare. Ascuns de soția sa, după moartea soțului ei, în 1980, manuscrisul acestei cărți neterminate a fost descoperit de fiica sa, după aproape douăzeci de ani și redat circulației. E o carte-testament care reabilitează valoarea studiilor de psihologie. Știința noastră nu e numai studiul instinctelor și inconștientului, cum s-a afirmat ea la începuturi, crede Mărgineanu, ci și studiul „înălțimilor” umane, al valorilor umane, sociale și culturale. Argumentele acestei orientări spre cercetarea „rolului fundamental al valorilor umane, sociale și culturale pentru destinul uman, în lumea noastră zbuciumată, au venit ca reacție la atrocitățile comise în lagărele morții hitleriste și staliniste, unde zeci de milioane de oameni inocenți și-au pierdut viețile doar pentru faptul că ar fi fost de altă rasă sau ideologie decât dictatorii odioși. A fost, într-adevăr, cea mai mare tragedie din istoria omenirii!”. Supuși unor inimaginabile suferințe, supraviețuitorii, ca și Mărgineanu însuși, au mărturisit apoi că „singurul lucru care i-a ținut în viața - și i-a ajutat să scape de *atrocitățile inumane* cărora le-au fost supuși - a fost convingerea lor fermă în principiile călăuzitoare ale *valorilor umane*, care i-au transformat pe oameni în adevărate ființe umane”. Cutremurătoare această constatare: suferința extremă, umilințele și încercarea de lichidare a esenței personalității poate face să se nască în om tăria de a crede în valori. Tulburătoare constatarea sa: ”împotriva maltratării și nedreptății inumane singura apărare a oamenilor este convingerea lor deplină și fermă în triumful

final al Adevărului și Dreptății”. Acest om bun și naiv, care a fost ținut departe de semenii săi timp de 16 (!) ani și tratat ca un neom, crede că noi, psihologii, avem datoria să promovăm dezvoltarea culturală, să studiem *natura umană* în condiția sa socială și culturală, nu numai ca marcă a individualității, să considerăm epoca noastră un triumf al *umanismului socio-cultural*. Cât de modern putea fi acum un sfert de secol: valoarea și caracteristicile personalității se afirmă și deci se studiază numai raportate la context, la gândirea socială care-l formează pe actorul social. A fost, fără îndoială, un vizionar. Un personaj de mare înălțime morală, dar și tragic, cu care psihologia românească se poate mândri.

Cercetând documente, dosare, procese verbale de interogatoriu, delațiuni ale unor colegi și declarații date de profesor, în fața anchetatorilor, sub presiune, o tânără cercetătoare, Cristina Anisescu, încearca să reconstituie viața lui Nicolae Mărgineanu. Ea pregătește o carte, mi-a arătat rezultatele cercetărilor sale, iar acestea m-au tulburat profund. Am citit multe asemenea cărți și studii, credeam că nimic nu mă mai poate surprinde, dar am constatat că abjecția umană poate fi oricând depășită. Poate că am fost răvășit și de analizele psihologului Nicolae Mărgineanu și de strategia sa în decizia de a rezista; poate intensitatea trăirilor mele a fost determinată și de copleșitoarea înălțime morală a acestui om care n-a încetat niciodată să creadă în oameni. Ce lecție pentru noi toți!

Ce a găsit Cristina Anisescu? Iată, mai întâi, memoriul din închisoarea de la Pitești, în 1956, a deținutului Nicolae Mărgineanu, către procurorul general al R.P.R., solicitând aplicarea drepturilor omului, pe care România s-a obligat să le respecte: legătura cu familia, pe care n-a mai văzut-o de opt ani, medicamente, condiții de igienă, incriminând „bătăile groasnice” din timpul anchetei și cerând ca „neomeniile să înceteze”. Închipuiți-vă pe cel mai important psiholog român al momentului, căruia îi scriu Jung, Stern, Piéron, Thorndike, Thurstone și Allport, bătut cu sălbăticie de inși care nu-l pot înțelege, care văd în fața lor doar un individ care este altfel decât ei – un „străin” suspect - și care, de aceea, trebuie făcut să dispară. Lucrarea aceasta, când va apărea, ne va atinge cele mai profunde colțuri ale sufletului, ne va emoționa, ne va zdruncina, dar ne va și monta. Istoria vieții lui Nicolae Mărgineanu nu poate fi rezumată, nici povestită, ea trebuie citită. Sper să avem posibilitatea să o facem.